

EMINESCU, POET DE TRANZIȚIE. AMINTIREA INDIVIDUALĂ ȘI MEMORIA COLECTIVĂ

Doris MIRONESCU

Lect. dr., Universitatea
„Alexandru Ioan Cuza” din Iași

Memoria e un fenomen complex pe care îndeosebi scriitorii l-au investigat filosofic, el nepărănd filosofilor, mult timp, demn de atenție. Nu din întâmplare, Aleida Assmann a explorat subiectul memoriei occidentale (Assmann 2011), folosindu-se mai ales de scrierile lui Shakespeare și Wordsworth, care oferă intuiții pătrunzătoare, nu atât pentru că avem de-a face cu „genialitatea” creatoare a artiștilor, cât pentru că memoria ține sfera „umanului”, pe care o cutreieră scriitorii plini de curiozitate, gust pentru experiment și pentru surpriză, de la corporal până la moral și psihologic. Din același motiv mi se pare interesant să privesc opera lui Eminescu pentru a găsi în ea urmele unei cercetări utile a memoriei.

De la început, este bine să scrutăm memoria la Eminescu din două puncte de vedere, accentuând cele două versiuni care există în românește: există *amintire*, adică evocare a unei experiențe trecute, eveniment interior, subiectiv, și există *memorie*, adică teaurizare a trecutului, ansamblu de practici și repere mult îndepărtate în timp care legitimează practicile de astăzi. Pun dubletul în paralel cu cel din germană, *Erinnerung* și *Gedächtnis*, cu sensuri, acolo, foarte diferite. La fel și aici, amintirea este individuală, în timp ce memoria ar ține mai curând de conținuturile colective. Pentru ambele sensuri, în cultura română Eminescu este un reper esențial, el producând o revoluție, schimbând regulile jocului în felul de a concepe atât interioritatea și identitatea individuală, cât și relația cu trecutul și formarea unei identități colective.

Amintirea individuală ca materializare a trecutului

Eminescu e un mare poet al interiorității, prin însuși faptul că este un poet al dragostei și, apoi, al cercetării propriei sensibilități, ba chiar un spectaculos investigator al stărilor sufletești complicate. Nu e vorba de simpla înclinare spre subiectivitate a unui poet romantic; încă din *Călin – file din*

poveste, poetul arată o neobișnuită curiozitate pentru descrierea stărilor interioare complicate, inefabile și grațioase ale tinerei fete de crai îndrăgostite, ceea ce, evident, nu ținea de provincia autoanalizei. Există un Eminescu – estet al psihologiei, la care atrăgea atenția și Tudor Vianu (Vianu 1930), arătând că e vorba de un fenomen romantic paneuropean, prezent în atâtea culturi pline de dandy, damnați, boemi, intelectuali posedăți, erotomani și opiomani; analiza rafinată a stărilor de suflet practică de Eminescu este unul dintre cele mai mici „păcate”, în această companie.

Memoria apare, în această zonă a creației sale, ca o facultate care ajută la interiorizare, la explorarea interiorității ca pe un abis. Eminescu este unul dintre primii poeți români care fac analiza stărilor de suflet complexe, care scrie, vorba lui Ibrăileanu (Ibrăileanu 1929), o „poezie de analiză”, așa cum alții vor scrie, mai târziu, romane de analiză. Poezia sa de interior descompune în imagini stările sufletești, le atribuie o materialitate remarcabilă. În *Singurătate*, amintirile „țârâie ca greierii” sau „cad grele și se sfarmă în suflet” ca picăturile de ceară. Materializarea lor metaforică nu e o întâmplare; ea se produce consecvent și spațializează universul intimității. Amintirile capătă corp în scrisorile din care sunt culese sau din atmosfera care le degajă. Amintirea materializează, produce imagini care blochează fluiditatea reprezentării și îngheață mișcarea. Metafora devine densă, aglomerată, se transformă într-o alegorie care, deși face mai inteligibil sentimentul, îl încarcă de o materialitate apăsătoare, tulburătoare, cețoasă. Chipul spectral al iubitei nu mai poate fi desprins „din negurile vremii”. Poemul este adesea construit printr-o alegorie, punând o imagine simbolică în fața realității, ca pe o oglindă („De câte ori, iubito, de noi mi-aduc aminte,/ Oceanul cel de gheață mi-apare înainte” – *De câte ori, iubito...*), doar că oglinda este opacă, își conține propriile reprezentări și nu vrea să le elibereze. Blocajul amintirii caută a fi soluționat prin producția de imagini poetice, dar poemul rezultat e static. Similar, amintirea unui trecut cu gust amar se transformă în cantitate, în materie, în timp stătut, opac, care pierde proprietatea transparenței: „Pierdut e totu-n zarea tinereții/ Și mută-i gura dulce-a altor vremuri,/ Iar timpul crește-n urma mea... mă-ntunec!” (*Trecut-au anii...*). Eminescu e deci interesat de memoria individuală, observând fenomenul de „întunecare” a ei, de opacizare, materializare a timpului trecut care se adună în grămezi.

Alteori poemul se frânge, ca în *Melancolie* sau în *Copii eram noi amândoi*, acolo unde încărcătura emoțională devine prea mare; este încă un semn al importanței materialității în legătură cu amintirea. E de evocat glasul

amintirii din finalul poemei autobiografice *Copii eram noi amândoi*, unde e vorba de moartea unui frate în copilărie: „Eu? mai este inima-mi/ Din copilărie?...” se întrebă eroul, iar vocea i se frânge, tiparul prozodic se strică, strofa se încheie, ciuntită, înainte de a ajunge la final. La fel, în *Melancolie*, poemul se rupe în două acolo unde evocarea imaginii (se dovedește, alegorică) a unui cimitir pustiu sub lună lasă loc unei confesiuni nervoase, nevrotice, care dă pe față „cheile” alegoriei ce a curs în poem până atunci. Un șir de puncte de suspensie marchează faptul că procedeul e studiat de poet, că aparenta „incoerență” dă sens poemului, chiar dacă e un sens negativ, pentru că vine să consemneze eșecul memoriei de a regăsi copilăria în propriul suflet.

În sfârșit, într-o singură ipostază amintirea devenită materie poate fi benefică: în moarte, atunci când totul devine materie mișcată augural de ritmurile cosmice. Amintirile înseși, având corp, intră în regnul zăpezii și îl colindă pe individul pierdut în neantul propriei materialități în curs de dispariție: „Cum n-oi mai fi pribeag/ De-atunci înainte,/ M-or troieni cu drag/ Aduceri aminte” (*Mai am un singur dor*).

Memoria ca fenomen comunitar

În al doilea sens propus mai sus, memoria ține de amintirea trecutului, a istoriei comunitare și este legată, la Eminescu, de identitatea națională. Deși Eminescu pare să refuze patriotismul declamator al odei pașoptiste, aceasta nu e o temă pe care să o refuze în totalitate. În *Scrisori* el vorbește de voievozii Basarabi și Mușatini, evocați cu privirea vizionară de după stinsul lumânării, în spațiul singular și singuratic al imaginației. Cât timp spațiul public este ocupat de toți demagogii și impostorii, „bâlbâiții și gușații”, Eminescu se refugiază cu amintirea trecutului de glorie în propria sa lume.

Cum se poate ca memoria colectivă să rezulte în urma unei alchimii poetice și sufletești petrecute exclusiv în spațiul interior? Mecanismul e complicat, atâta timp cât o legătură directă cu eroii de odinioară nu mai există sau este atât de slabă încât poate fi interceptată de toți nechemații. Citându-l pe Caius Dobrescu (Dobrescu 2004), mă voi referi la ideea de relaționare directă cu cititorul, sub forma „dioscurilor”. La Iulian Costache (Costache 2008), tehnica aceasta este numită cea a „scrisorii deschise”. Mai exact, este vorba de conceperea poemului ca pe o adresare singulară către un destinatar nenumit: cititorul. De vreme ce cititorul nu are nume, rămâne în sarcina fiecărui individ care parcurge poemul să se autoselecteze ca receptor privilegiat al mesajului lansat în necunoscut de poet. Sentimentul comunității este unul construit,

atunci, în singurătate, între două conștiințe sau două interiorități care se „recunosc” reciproc ca făcând parte din aceeași categorie morală. În spațiul psihic construit de aceste două subiectivități apare o noțiune cu caracter de legitate obiectivă (pentru că nu o controlează cu adevărat niciuna dintre subiectivități), și anume „patria”.

Dar actul de a scrie/citi același text și de a se „recunoaște” în el nu este suficient ca să dea conținut etnic acestui spațiu. De aceea, el va fi populat cu o sumă de evocări ale istoriei făcute în același ton și cu aceleași intenții valorizante, dar mai ales colorat de același tip de subiectivitate. Probabil cel mai bun exemplu este cel din *Memento mori*, în finalul mega-episodului „Dacia-Roma”, în momentul în care, războaiele daco-romane fiind consumate, nu rămâne de pe urma lor decât un popor amnezic, care moștenește în mod degradat, aproape caricatural, ceva din trăsăturile popoarelor mărețe de odinioară. Calea de acces către figurile tutelare ale neamului din trecut e deschisă cu prețul unei devoțiuni personale, a unei investiții de memorie: „Când îi cugeți, cugetarea sufletu-ți divinizează/ În trecut mergem, cum zeii trec în cer pe căi de raze./ Peste adâncimi de secolii ne ridică curcubeii;/ Un popor de zei le trecem, căci prin evi de vecinicie/ Auzim cetatea sfântă cu-nmiita-i armonie.../ Și ne simțim mari, puternici, numai *de-i gândim pe ei*”. Eminescu preconizează aici un tip de gândire apropiat de devoțiunea religioasă, nu de rațiune: ideea e nu de a vizita cu gândul trecutul, ci de a te „pătrunde” de el, de a te autocoloniza cu figurile trecutului. Asta înseamnă că de memoria trecutului fiecare trebuie să se apropie în chip personal și total. La memoria comună are acces poetul, dar și cei care sunt dispuși să viseze în comun cu el (obsesia „visului în comun”, care permează poezia de dragoste a lui Eminescu, își găsește aici o vie aplicație). Există îndoiala dacă această apropiere de trecut poate să-și servească funcția esențială, aceea de a coagula o comunitate. Poetul joacă rolul unui *poeta vates*, dar în mod subtil și indirect, în măsura în care este acceptat de ceilalți că modul său de a-și aminti trecutul le vorbește și lor. Poezia are o misiune comunitară, dar această misiune este una recesivă, indirectă și nu se poate împlini în absența unui cititor pregătit pentru acest tip de exercițiu mnemotehnic.

O legătură ceva mai directă cu trecutul se înfăptuiește în postuma *Umbra lui Istrate Dabija-Voievod*. Ea descrie întâlnirea cu o stafie cheflie și melancolică pe ruinele Sucevei; o stafie, cea a lui „moș Istrate voievod”, care nu vrea să fie „trecută la izvod”, refuză să intre în istoria oficială, pentru că partitura ei este una „privată”. Mesajul pe care îl aduce voievodul nu este unul

belicos, naționalist agresiv, ci vine doar să evoce cât de bune petreceri erau odată în Moldova, cum băutura însemna o virtute, oamenii erau toleranți pentru că le plăcea cheful și se prefăceau doar că poartă război, în realitate suportând istoria „cu chef” și ascunzându-se în pivniță cu prima ocazie, de cum dădeau tătarii. În poetul de peste veac, voievodul vede un bun elev, căruia îi „place-al viei dulce rod”; îi cere să verse la pământ pahare de vin, la petreceri, împărțășind astfel cu strămoșii aceleași obiceiuri și același vin: „Pân' la al zilei blând lucefăr/ Să bem ca buni și vechi tovarăși;/ Și toți cu chef, niciunul teafăr,/ Și cum sfârșim să-ncepem iarăși”. Amintirea este aici mult mai corporală, comerțul cu trecutul mult mai personal. El se înfăptuiește performativ, prin gestul de a bea, ba chiar și cel de a vărsa din paharul cu vin câteva picături la pământ, pentru strămoși. În afară de asta însă, observăm că poemul împrumută protocolul pașoptist al elegiei pe ruine istorice, din care face parte și momentul apariției unei fantome. Eminescu „prezentifică” întâlnirea și o face cât mai veridică, excluzând momentul dispariției fantomei, care la Heliade, Cârlova sau Alexandrescu era legat de apariția zorilor și de semnalul dat de a reveni la prezentul secolului al XIX-lea, de a face ceva pozitiv cu amintirea recuperată prin apariția magică a fantomei. La Eminescu, după cum se vede, dispariția fantomei este amânată, ca și cum asta ar duce la pierderea mesajului ei și a comunității cu trecutul, iar poetul ar dori să păstreze la sine reverberația întâlnirii miraculoase. Chiar și așa, ultimele versuri ale poeziei se pierd în balbuție latinească și în jocuri livrești de cuvinte, care marchează îndepărtarea, de fapt, a fantomei, și chiar și pierderea mesajului ei constructiv, din care a rămas gestul melancolic al băutului, din păcate gol de conținut: „Cântăm adânc un: *De profundis./ Perennis humus erit rex./ Frumoase vremi! Dar unde-s? unde-s?/ S-au dus pe veci! Bibamus Ex!*”

Ca poet al memoriei, Eminescu mi se pare un scriitor fascinant. Nu din cauza unor intuiții neegalate vreodată, ci tocmai datorită istoricității pe care opera sa o conține și care vorbește atât de elocvent despre istoria culturală a secolului al XIX-lea românesc. Eminescu apare într-un moment în care poezia ca legat public, cu funcție comunitară, se risipește după gloria de care se bucurase decenii întregi, cu generația pașoptistă și urmașii ei direcți. Ea nu dispare însă peste noapte și nici amintirea ei nu încetează brusc să mai persiste. Eminescu apare chiar în această epocă de tranziție, veritabilă placă turnantă a culturii române moderne, căreia poetul romantic îi imprimă o mare viteză de rotație, e adevărat, dar nu o lasă în urmă cu totul, nu o „depășește”, ci o întruchipează.

Bibliografie

- Assmann 2011: Aleida Assmann, *Cultural Memory and Western Civilization. Arts of Memory*. Cambridge, Cambridge University.
- Costache 2008: Iulian Costache, *Eminescu. Negocierea unei imagini*, București, Cartea Românească.
- Dobrescu 2004: Caius Dobrescu, *Eminescu. Imaginarul spațiului privat. Imaginatul spațiului public*, Brașov, Aula.
- Ibrăileanu 1929: G. Ibrăileanu, *Eminescu. Note asupra versului*, în „Viața Românească”, nr. 9-10, septembrie-octombrie, p. 333-369.
- Vianu 1930: Tudor Vianu, *Poesia lui Eminescu*, București, Cartea Românească.

Rezumat: Autorul articolului se referă la amintirea individuală și memoria colectivă în opera lui Mihai Eminescu. Memoria apare în creația eminesciană ca o facultate care ajută la interiorizare, la explorarea interiorității ca pe un abis. În alt sens, memoria ține de amintirea trecutului, a istoriei comunitare și este legată, la Eminescu, de identitatea națională. Poetul joacă rolul unui *poeta vates*, dar în mod subtil și indirect, în măsura în care este acceptat de ceilalți că modul său de a-și aminti trecutul le vorbește și lor.

Cuvinte-cheie: Mihai Eminescu, amintire individuală, memorie colectivă, istorie, interioritate, comunitate, poet, *poeta vates*.

Abstract: The author of the article refers to individual remembrance and collective memory in Mihai Eminescu's work of. The memory appears in Eminescu's creation as a faculty that helps to internalize, to explore interiority as an abyss. In another sense, the memory belongs to the memory of the past, of the community history and is linked, in Eminescu work, to the national identity. The poet plays the role of a *poeta vates*, but in a subtle and indirect way, insofar as it is accepted by others that his way of remembering the past speaks to them as well.

Keywords: Mihai Eminescu, individual remembrance, collective memory, history, interiority, community, poet, *poeta vates*.

